

UO'K 633.633.1+631

QISHLOQ XO'JALIGI YERLARIDA ORALIQ VA TAKRORIY EKNLARNI ANG'IZ MAYDONLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH.**G'apparov Akmal Uroqovich**

Samarqand davlat veterinariya medisinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Toshkent filiali tadqiqotchisi

Nematov Tulqin Ergashevich

qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Annotatsiya: Respublikamizning turli tuproq-iqlim sharoitida qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligini oshirishda ang'iz maydonlaridan samarali foydalanib takroriy ekinlar no'xat, mosh, loviya, soya siderat ekinlar raps, sul, javdar perko kabi keng qamrovli ekinlarni ekilib, turli agrotexnik tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, sug'oriladigan yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanishni ta'minlash, ishlab chiqarish sharoitida takroriy don, dukkakli-don, oraliq sideratlar, yem-xashak va moyli ekinlarni yetishtirish hamda dukkakli-don ekinlarini asosiy yoki takroriy ekin sifatida yetishtirish tuproq unumdorligini saqlash va oshirish bilan bir qatorda, boshqali-don ekinlari uchun yaxshi o'tmishdosh ekinligi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Ildiz, tuproqning strukturasi, turli infeksiyalar, agrofizik xususiyatlari, don.

Аннотация. В различных почвенно-климатических условиях нашей республики для повышения урожайности сельскохозяйственных культур эффективно используются посевы повторных культур гороха, маша, фасоли, сои, сидератных культур рапса, овса, ржи перко, и проводятся различные агротехнические мероприятия. Также, наряду с обеспечением рационального и эффективного использования орошаемых земельных ресурсов, выращивания повторных зерновых, зернобобовых, промежуточных сидератов, кормовых и масличных культур в производственных условиях, а также выращивания зернобобовых культур в качестве основной или повторной культуры, наряду с сохранением и повышением плодородия почвы, описывается как хорошая предшествующая культура для зерновых культур.

Ключевые слова: корни, структура почвы, различные инфекции, агрофизические характеристики, зерно.

Abstract. In the various soil and climatic conditions of our republic, to increase crop yields, the cultivation of secondary crops such as peas, mung bean, beans, soybeans, and siderate crops such as rapeseed, oats, and rye perko is effectively utilized, and various agrotechnical measures are carried out. Furthermore, alongside ensuring the rational and efficient use of irrigated land resources, the cultivation of secondary grain, leguminous crops, intermediate seedlings, fodder, and oilseed crops under production conditions, as well as the cultivation of leguminous crops as a primary or secondary crop, is described as a good preceding crop for grain crops, alongside the preservation and enhancement of soil fertility.

Keywords: root, soil structure, different infections, agrophysical characteristics, grain.

Qishloq xo'jalik ekinlaridan barqaror va yuqori hosil olish, shuningdek mehnat unumdorligini oshirish bevosita tuproq unumdorligi va dehqonchilik madaniyati darajasiga bog'liq hisoblanadi. Tuproq unumdorligi deganda o'simliklarning vegetatsiya davri mobaynida ularning oziqa elementlari hamda namlikka bo'lgan ehtiyojini to'liq va samarali qondirish qobiliyatiga ega bo'lgan tabiiy agroekologik xossa tushuniladi. Tuproq unumdorligi qanchalik yuqori bo'lsa, o'simliklar oziqa va namlik bilan shunchalik yaxshi ta'minlanadi hamda ularning mahsuldorlik salohiyati ortadi.

Bugungi kunda jahonda g'o'za, g'alla ekinlari bilan bir qatorda oraliq va dukkakli-don ekinlari ham keng maydonlarda yetishtirilmoqda. Xususan, mazkur ekin turlaridan har yili taxminan 66 million tonna hajmda oziq-ovqat mahsuloti sifatida hosil olinmoqda. Jahon miqyosida dukkakli-don ekinlari Hindiston, Xitoy, Janubiy Koreya, Rossiya va qator davlatlarda keng tarqalgan hamda eng ko'p ekiladigan qishloq xo'jaligi ekinlari qatoriga kiradi. Har gektar maydondan yuqori hosildor va sifatli bug'doy doni yetishtirishda mazkur ekinlarni oraliq va takroriy ekish tizimida qo'llash muhim agrotexnik ahamiyatga ega. bugungi kunda jahon bo'yicha don yetishtirish hajmi 730 million tonnadan ortiqni tashkil etmoqda.

Viloyatlarimizning turli tuproq-iqlim sharoitida qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligini oshirishda ang'iz maydonlaridan samarali foydalanib takroriy ekinlar no'xat, mosh, loviya, soya siderat ekinlar raps, sulii, javdar perko kabi keng qamrovli ekinlarni ekilib, turli agrotexnik tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, sug'oriladigan yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanishni ta'minlash, ishlab chiqarish sharoitida takroriy don, dukkakli-don, oraliq sideratlar, yem-xashak va moyli ekinlarni yetishtirishning ilmiy asoslangan agrotexnologiyalarini ishlab chiqish, shuningdek qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida muhim iqtisodiy ahamiyat kasb etuvchi ekinlar sifatida dehqonchilik amaliyotida keng qo'llanilib kelinmoqda hamda ulardan o'tmishdosh ekin sifatida samarali foydalanish masalasi ilmiy tadqiqotlarda uzoq yillardan buyon alohida e'tibor markazida bo'lib kelmoqda.

Tuproq unumdorligini saqlash va oshirish, shuningdek tuproqning agrofizik, agrokimyoviy hamda mikrobiologik xossalarini yaxshilashda takroriy don, dukkakli-don, oraliq sideratlar, yem-xashak ekinlarni ijobiy ta'siri ko'plab olimlarimiz tomonidan asoslab berilmoqda.

Jumladan, (Atabayeva [1]; Atabayeva, Mamedov [2]). ta'kidlashicha soya ildizlaridagi tuganak bakteriyalar (*Rhizobium japonicum*) faoliyati natijasida atmosfera azoti biologik o'zlashtirilib, bir yil davomida gektariga o'rtacha 70–100 kg biologik azot to'planishi kuzatiladi. Shu sababli soyadan keyin qoladigan ildiz va ang'iz qoldiqlari tuproqning agrokimyoviy holatini yaxshilash hamda unumdorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

B.M. Xoliqov va A.A. Iminov [3] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, takroriy ekinlardan keyin tuproqda qoladigan ang'iz va ildiz massasi ta'sirida tuproqning suv-fizik xossalari yaxshilanishi kuzatilgan. tadqiqotlari natijalariga ko'ra, kuzgi bug'doydan yuqori hosil va sifatli urug'lik yetishtirish uchun soya hamda aralash siderat ekinlaridan keyin kuzgi bug'doyni gektariga 175 kg me'yorda ekish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuningdek, don tarkibida oqsil va kleykovina miqdori yuqori bo'lgan mahsulot olish uchun takroriy ekin sifatida soyadan keyin kuzgi bug'doyni 200 kg/ga me'yorda ekish samarali ekanligi ta'kidlangan.

F. Namozov [4] tadqiqot natijalariga tayangan holda ta'kidlashicha, g'o'za–g'alla almashlab ekish tizimiga takroriy ekin sifatida dukkakli-don ekinlarini kiritish tuproqda organik moddalar miqdorining ortishiga, hajm massasining kamayishiga hamda chirindi va umumiy azot zaxiralarining ko'payishiga olib keladi. Bu esa har gektar hisobiga 2,8–3,7 sentner qo'shimcha hosil olish imkonini beradi.

Ko'rsatib o'tilgan adabiyotlar shuni anglash mumkinki, aksariyat hollarda dukkakli-don ekinlarini asosiy yoki takroriy ekin sifatida yetishtirish tuproq unumdorligini saqlash va oshirish bilan bir qatorda, boshqoqli-don ekinlari uchun yaxshi o'tmishdosh ekin vazifasini ham bajaradi. Bunday agrotexnik tizimlar kuzgi bug'doydan yuqori va sifatli hosil olish imkonini yaratib, uning ekish usullari, muddatlari, mineral o'g'itlar me'yorlari hamda sug'orish tartiblarining samaradorlikka ta'siri mavjud ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, yuqori va barqaror hosildorlikka erishish uchun tuproq-iqlim sharoitlarini hisobga olish zarurligi ta'kidlangan.

Dukkakli-don ekinlarining tuproq unumdorligini oshirish va kuzgi bug'doy hosildorligini yanada yuksaltirishdagi barcha jihatlarni to'liq qamrab olmaganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, Surhondaryo viloyatining turli tuproqlari sharoitida kuzgi boshqoqli-don ekinlari uchun maqbul o'tmishdosh ekinni aniqlash, ularning ekish usullari va muddatlarini belgilash, shuningdek mineral o'g'itlarga bo'lgan talabini ilmiy asoslashga doir tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur masalalarni chuqur o'rganish va aniq ilmiy xulosalar chiqarish qishloq xo'jaligi fani oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Shularni inobatga olib takroriy ekinlar sifatida soya, mosh, loviya va siderat ekin rapsning kuzgi bug'doy navlarini ekish usullari muddatlari hamda o'g'itlashning unib chiqish, o'sish va rivojlanish jarayonlariga, shuningdek don hosildorligi va sifat ko'rsatkichlariga ta'siri surxondaryo viloyati sharoitida o'rganildi.

Tajriba 30 ta variant va 4 takrorlanishda tashkil etilgan bo'lib, variantlar bir yarusda joylashtirildi. Har bir variantning umumiy maydoni $4,8 \times 50$ m (240 m^2), hisobga olinadigan maydoni esa 120 m^2 ni tashkil etdi. Tajribaning umumiy maydoni 2,88 gektarni qamrab oldi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Atabaeva X.N. - Soya. //O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. davlat ilmiy nashriyoti. 2004. B. 96.
2. Atabaeva X.N., Mamedov N.M. - Kuzgi bug'doydan keyin ekilgan maxsar o'simligining hosildorligi. //Tuproq unumdorligini oshirishning ilmiy va amaliy asoslari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya ma'ruzalari asosidagi maqolalar to'plami. Toshkent. 2007. B. 251-253.

3. Haliqov B.M., Iminov A.A. - Tuproq unumdorligini oshirishda takroriy va oraliq ekinlarni ahamiyati. //Navlarni yangilash, joylashtirish va parvarishlash texnologiyasi. Respublika ilmiy amaliy konferensiya maqolalar to'plami. Toshkent. 2001. B. 159-161-b.
4. Namozov F.B - Tuproq unumdorligi va paxta hosildorligi. // O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligida suv va resurs tejovchi agrotexnologiyalar. Ilmiy-amaliy anjuman maqolalar to'plami. Toshkent. 2008. B. 5.